

קורות 'המאסף', סוף דבר

משה פלאי: **מכתבי העתים, ההשכלה מ-1820 עד 1845, מפתחות מוערים לכתבי-העת העבריים של ההשכלה בהולנד, גליציה, גרמניה וליטא (תק"פ-תר"ו), הוצאת מאגנס תשע"ג**

המפגש הראשון עם ספר עב־כרס זה (קרוב לחמש מאות עמודים) מפיק הערכה שאין שנייה לה. ובמפגש השני, וכך במפגש השלישי ובבאים אחריהם. השתאות. הספר הוא פרי עטו של פרופסור משה פלאי, חוקר ספרות ההשכלה ופריודיקת ההשכלה המובהק ביותר בימינו. הספר הנתון כאן, שהוא כרך אנציקלופדי לעצמו, הוא השלב הרביעי והחותם של מפעל בן שנים שראשיתו בספר החוקר ומתחקה אחר "לידתו" וקורותיו של כתב העת 'המאסף'. הספר האמור הוא **שער להשכלה: מפתח מוער ל'המאסף' כתב העת**

העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א) (1783-1811) של ההשכלה העברית בגרמניה. בשנת תשס"ה, ראה אור הספר העוקב לו, **ביכורי העתים - ביכורי ההשכלה**, מפתח מוער לכתב העת 'ביכורי העתים' בשנת תשס"ט ראה אור הספר השלישי בסדרה, **והוא 'כרם-חמד': חוכמת ישראל היא 'בנה החדשה'**, מפתח מוער לכתב העת 'כרם חמד', כתב העת של ההשכלה בגליציה ובאיטליה שראה אור בווינה ובפראג (1833-1856). הספר שלפנינו הוא הספר הרביעי, המשלים בסדרת הספרים הנתונה. הוא משלים את ההתחקות ההיסטורית והספרותית של כל כתבי העת בין 'ביכורי העתים' ו'כרם חמד' לאחריהם בשלושה מרכזי ההשכלה לאחר ייירתו של המרכז בגרמניה: באמסטרדם, בווינה ובווילנה ואף בפרנקפורט. כתבי עת אלה מעידים על יצירתיות תוססת של ההשכלה בכמה מוקדים באירופה והשאפה לתעד ברבים את פירות ההשכלה על גוניה המרובים. העובדה שגדולי ההשכלה במחקר ובהגות נטלו חלק בכתבי העת האמורים (ובין החוקרים וההוגים האמורים היו ש"ד ושלמה יהודה ראפפורט, רנ"ק ונחמן קרוכמל, שד"ל ושמואל דוד לוצאטון וסופרים ומשוררים ביניהם יצחק ארטו, שמואל מולר, מאיר הלוי לטריס, אד"ם הכהן לבנון ואחרים) מעידה על העניין הגובר והולך בתרבות ההשכלה באירופה. החומר המחקרי והספרותי שנאסף וראה אור בכתבי העת האמורים כלל, בין השאר, שירים, סיפורים, משלים, מכתבים, ביקורת ספרים, סאטירות, ביוגרפיות, מסות ומחקרים בנושאי המקרא, התלמוד, הלשון העברית, הגות יהודית

בימי הביניים, פרסום וחקר כתבי עת עתיקים. הספר הנתון כאן, דיוניו ומפתחותיו, אינם מעמידים חטיבה הומוגנית אחת בניגוד, דרך משל, לספר המתמקד בכתב העת 'כרם חמד' אשר ביטא את חוכמת ישראל והקיף תחומים שעיקרם היה מחקרי ומדעי. כתבי העת המסתופפים תחת קורת גג אחת הם 'ביכורי העתים', 'ביכורי העתים החדשים', 'ביכורי השנה', 'פרחי צפון', 'ביכורי תועלת', 'פרי תועלת', 'הצפירה', 'ציון'. רובם ראה אור באורח ספורדי בכמה מערי אירופה שבהן התמקדה הפעילות התרבותית של ההשכלה, בעיקר בארבע ארצות: הולנד, גליציה, גרמניה, וליטא.

המפתחות הניתנים בספר זה הוכנו במתכונתם של קודמיהם. המפתחות מהווים רישום של כל החומר הכלול בכתבי העת הנוכחים. רשומים בו כל הערכים הכלולים בשמות כתבי העת. במפתחות נרשמו המאמרים, המחקרים, ההגות, הרצאות המוסר וכל הז'אנרים הספרותיים החל בשירים ובסיפורים, וכלה במשלים ומכתבים. כמו כן, הערכים המופיעים בספר כוללים עוד רישום כל שערי הכרכים, תוכן העניינים, הודעות המערכת, הודעות העורכים ומאמרי המערכת. המפתחות מאפשרים לעיין באורח נוח ומקיף בנושאי היצירות (הגותיות, מחקריות, ספרותיות) שעמדו לנגד עורכי כתבי העת והמגמות אותן אימצו ונקטו. כך אפשר להבחין על פי המפתחות באורח קל וידידותי בחומר הענף המעיד על הנושאים, העניינים, סופרים, ז'אנרים ועוד. הנושאים מעידים על הקף התעניינותם של סופרי ומשוררי ההשכלה ושל חוקרי חוכמת ישראל. כך עוד ניתן ללמוד על אופי התייחסותם למציאות היהודית שבה היו מעוגנים: היחס לחסידות ולחסידים, היחס להשכלה ולמשכילים, ועוד.

בראש כל דיון בכתב עת מופיעה מונוגרפיה מקיפה הבוחנת את חלקו של כתב העת האמור (שראה אור במחצית הראשונה של המאה ה"ט) ואת תרומתו המחקרית והספרותית להשכלה וללימודי היהדות בכלל. עוד ניתן לאתר במונוגרפיה דיון מקיף ומפורט בכתב העת הנבחר ובנושאים הכלולים בו, הרקע להוצאתו לאור, בעיות עריכתו, הסופרים, המשוררים והחוקרים שנטלו חלק בו, האידיאולוגיה המשכילית, מעקב אחרי התפתחות ההשכלה וחוכמת ישראל בעברית, מקומו ברצף המצטבר של התפתחות הפריודיקה העברית בתקופת ההשכלה, ועוד. כל הנתון כאן אינו אלא מעט עד מאוד ממרובה עד מאוד. כי כאן קצר המצע מלהציע ולו קמצוץ מהעושר הספון בספר שראה אור לאחרונה ומהעושר שהוא מקנה לרשותו של הקורא. אכן, קשה להניח כי חוקר ספרות וחוכמת ההשכלה יוכל להרשות לעצמו ולמחקרו לעקוף ספר הרה חשיבות זה. וכבר נכתב כאן: השתאות. השתאות המופקת מכל מפגש שהוא עם הספר האנציקלופדי העשיר והיקר הזה. עתה מגיעה העת להניח לספר לספר את סיפורו.

יאיר מזוז

בקידה מחויכת

ויסלבה שימבורסקה: **דואר ספרותי/ איך להיות (או לא להיות) לסופר**, תרגום מפולנית ואחרית דבר: רפי וייכרט, הוצאת חרגול ומודן/ מכון הספר הפולני וקרן שימבורסקה 2014, 83 עמ'

במשך שנים רבות היתה ויסלבה שימבורסקה עורכת ספרותית מוערכת. פרחי שירה וסופרים בראשית דרכם התדפקו על דלתה או שלחו לה את ביכורי יצירתם בדחילו ורחימו. תשובותיה לפתים היו לפעמים ארסיות ולפעמים רק משעשעות. לקורא/כתוב ששאל כיצד הוגים את שמו של מונטייין, שהיא מזכירה לעתים קרובות כל כך, השיבה: "עם דגש על ההברה האחרונה ובקידה עמוקה". האוסף הקליל הזה של כתביה מזמין בוודאי קידה מחויכת.

"האם לא חשת חסרת לב כשדחית יוצר חסר אונים ורוער", שאלה את שימבורסקה ידידתה חוקרת הספרות טרסה ואלאס. "חסרת לב? אני עצמי התחלתי משירים גרועים וסיפורים גרועים", השיבה שימבורסקה "ואני יודעת שלדלי מים קרים שנשפך על הראש יש סגולות מרפא". שאפו לעורכת על תשובתה הכנה והאימהית, ובכל זאת באותם ימים לא היה די ברלי מים קרים על הראש. כשהתברר בפולין היתה שקועה עד צווארה בסחי הסוציאליזם הריאליסטי, פרסום שיר אישי היה שיקוי מרפא כשלעצמו, גאולה לנפש מן הביבים הקולקטיביים.

"אלה היו זמנים אפורים, גסים מחוספסים", כפי שהעידה שימבורסקה עצמה אחרי כמה שורות וגם הכירה בכך שבאותם ימים לא היו הרבה אפשרויות אחרות עד כי "נדמה שהדבר הכי טוב הוא לראות את שמך בדפוס". מרדע? כי ספק אם ההיטמעות בהמון האנונימי, שהיתה אמורה למלא את היחיד "באושר אינסופי" כפי שציפו מושלי פולין וארנויה בקרמלין, סיפקה ולו גרגר נחת. פרסום שיר אישי בשמו של המחבר היה אם כן אקט חתרני מסוגו נגד המחיקה של האינדיווידואל, הוא היה התרסה נגד ההיטמעות בהמון אחיד ואנונימי שאמללה רבים כל כך והמריצה אותם לניתוח השיטה.

באותם זמנים החיים הספרותיים פרחו למרות הצנזורה, למרות הכתבות בנושאי תוכן וצורה גם יחד. ההתחכמות לשיטה היתה לפעמים ספורט אתגרי ולפעמים הרכנת ראש מחויכת. בשנים 1945-1966 - כשהיתה חברת המפלגה הקומוניסטית - נמנתה שימבורסקה עם מרכיני הראש שעדיין חייבו חיוך מסוים. החיוך המסוים הזה, אולי אף מודגש ומשועשע יותר, היה שמור גם לתשובות שלה למכתבי קוראים ויוצרים. כך, למשל, השיבה לקורא או יוצר השואל כיצד משורר מונה הברות: "אדוני אינו מצליח לרמיין משוררים. מאז ומעולם לא היה אחד שמנה הברות על אצבעותיו. המשורר נולד עם אוזן. הרי בסופו של דבר עם משהו הוא צריך להיוולד". למשורר אחר, עדיין משורר בהתהוות, המליצה

אל ייחשב לי לעוון

אל יחשב לי לעוון
דבר התעוררות מחלום
התעוררות פעמים

התרוקנות הבליטות
מלוי המעמקים

כל אדם חייב להתעורר פעמים

פעם להקיץ מממשות לא צפויה
ופעם לצפות בשגרה מאכזבת
פעם להשלים עם מבט כבוי
פעם לשלם במטבע עופרת

לחוות חלום לילה

לקוות חלום יום

להתעורר אל עצמו במלואו

כהאור היום וככבותו

פעמים

אני שר את הברירות

אני שר את הבררות
את מעלה המדרגות
את מסתרי האכסדרות
את הרחשים המדברים
את החדרים האטומים

יש חדר מבחנות

חדר פחלצים

חדר דממה

וחדר ספרים עתיקים

בחר את חדרך

טל מפתח

פתח מנעולים

היה לבר בפנת חדר

מאזין לחדרי לב המהדהדים.

אל תשיר את שירתי הזר

את שירתך שמע

לי השמע

שירים טעוני אמת

בחלום אמת - שיר
בן ארבעה בתים

גן ברמת השרון

חלון הנילה פתוח

שלחן הסלון עטור אגרטל עם פרחים

גברת אלונה איננה בבית

בית של ארבע שורות

מרונחות-מותירות מקום

מלים רגילות

מאפשרות ספוח

בית של ארבע שורות

שמות עצם ומלות יחס

מובילות לשלי שלה, שלך שלי

ולשלי שלי, שלה שלך.

מכאן לבית בתל אביב בלילה

אור חורף תריס

מישהי ממלאת ברמז

את החרפים

לא להזדרז יתר על המידה בתפירת החליפה לפרס נובל. "בסופו של דבר זה לא טור לזוכי פרס נובל... אדוני עושה רישומים רופפים... מסדר כמה מילים מימין ואז שוב משמאל. שירה (לא משנה מה נאמר עליה מעבר לכך) הנה, היתה ותהיה משחק, ואין משחק בלי כללים. ילדים יודעים את זה, למה המבוגרים שוכחים?"

מתוך כל הקריצות הללו אפשר ללקט בכל זאת כמה כללים בסיסיים שיעשירו את אופקיהם של קוראי שירה ואולי אף ישרתו

כמה כותבי שירה, לפחות את בעלי הכישרון שבהם. חוקרת הספרות הפולנית טרסה ואלאס, המשוחחת עם שימבורסקה בפתח הספר, מגדירה כישרון כאחת מאותן "מילים נכלמות" שמבקרים רציניים עוברים עליהן בשתיקה. איוו הגדרה נהדרת "מילים נכלמות"! ואיוו תרגום מעולה של

רפי וייכרט. נרמה לי ש"מילים נכלמות" הן אלו שאוצרות בתוכן איוו אמת יסודית, שאינה תלויה אופנה, זמן או סוגה. שימבורסקה אינה יראה ממילים נכלמות. "היא אחת הבודדות שיש לה אומץ לומר לטירון שסופר זקוק לכישרון", מציינת טרסה ואלאס, ששמה לב לכך במיוחד במהלך קריאת דואר ספרותי.

מבחינתה של שימבורסקה זה לא בהכרח "אומץ"; זו "חירות מסוימת" שהיא יכולה להרשות לעצמה כיוון שבחרה לא להיות מבקרת ספרות. "כישרון... לאחד יש, לשני לא יהיה לעולם".

חוץ מתשוקה, מילים נכלמות הן שעושות סופר או משורר: כישרון ואחזן מלידה. ופעולה אחת פשוטה

- דלי מים קרים - אמורה לכבות את התשוקה. נרמה לי שבשום פרסום קודם לא הצהירה שימבורסקה בגלוי לב נדיב כל כך כי שירה היא משחק. בדואר ספרותי היא מוכיחה שלא רק שירה היא משחק. כתיבה טובה, משעשעת, לא מכבירה מדי, היא משחק אלגנטי במיוחד ושימבורסקה היא שחקנית בחסה. המסות שלה הן כמו משעשעי תך - קלילים, תוססים וערבים המרמזים על המשך מבטיח. מצד שני לעתים קרובות הן הארוחה כולה. שימבורסקה רוקחת אותה בקסם רב ומגישה אותה מצוננת היטב.

אל תחמיצו את דואר ספרותי: אבחנות דקות מן הדק על כתיבת והבנת ספרות, שזורות בהומור, מושחות בקצף אירוני מפתה ואינן חוששות מאמיתות אנושיות פשוטות.

מירי פז